

CULTURA CREȘTINĂ

APARE, CU EXCEPȚIA LUNILOR IULIE ȘI
AUGUST, LA 10 ȘI 25 n. A FIECĂREI LUNI.

Abonamente:

Pe un an: cor. 10.
Pe 1/2 an: cor. 5.
În străin.: cor. 12.
Numărul 50 bani.

REDAȚIA:

Dr. Ioan Sâmpăleanu, Ștefan
Roșianu, Dr. Alexandru Ni-
culescu, Dr. Alexandru Rusu și
Dr. Ioan Coltor.

Redacția și Admi-
nistrația:

»Cultura Creștină«.
Balázsfalva.

Flori pe altare!

Cine cunoaște mai deaproape sufletul poporului nostru, constată cu bucurie și admirație, că fondul moral al acestui suflet e creștin în cea mai proprie accepție a cuvântului. Acolo află frica Domnului, mila față de cei ce sufer, răbdarea în mijlocul nedreptăților, resemnarea în năcazuri, fidelitatea pentru tron și iubirea față de patrie. Multe puvoaie murdare au trecut peste acest clenodiu prețios și la multe ispite a fost expus, cari l-au umbrît, l-au pătat și l-au rănit, dar n'au fost în stare să-l distrugă. Dimpotrivă s'a lămurit, treptat, tot mai mult.

Laturea aceasta frumoasă și bună a sufletului poporului nostru se arată și în dragostea și respectul, ce cultivă el pentru zilele, în cari sărbătorim tainele mari ale mântuirii noastre și pentru casa Domnului. Numai neputința fizică ori morală poate reține pe o femeie română, să nu-și văruiască și lipească casa în ajunul sărbătorilor mari, dorind din toată inima, ca acelea să fie tuturor spre folos sufletească și trupescă. Și, dacă femeia română e instruată, îndemnată și însuflețită, își arată sentimentele morale și estetice și privitor la casa Domnului, curățind, spălând, ordinând și procurând pentru ea tot, ce numai se poate, spre mărirea lui Dumnezeu și spre bucuria și satisfacția ei sufletească. Dovezi grăitoare în privința aceasta sunt mai ales bisericile, a căror înfrumșetare e încredințată reuniunilor de femei, de cari, mulțămită interesului celor mari și zelului preoțimii noastre, avem un număr frumos, care număr, după toate semnele, va spori repede în viitor.

Sentimentele evlavioase și-le-a arătat și arată poporul nostru și prin florile ce le duce la biserică. Poate nu există biserică românească, fie aceea cât de umilă și ori cât de sărăcăcioasă, în care, întrând creștinul cucernic, să nu se bucure de mirosul plăcut și îmbătător al florilor mândre și al plantelor smerite de acolo. Creștinele noastre, de primăvara timpuriu până toamna târziu, cu cel mai curat gând, rup din grădinile lor izmă, iarbă creată, calapăr, busuioc, viorele, lemnul domnului, măgheran ș. a. și le duc în biserică ca o curată jertfă a inimii lor. Le pun la icoane, ori le așază pe tetrapod în jurul icoanei, ce o sărută. Expresiunea aceasta frumoasă a sentimentelor de pietate și iubire se referă la cel mai vechiu Locuitor al comunei, la Păzitorul pururea treaz, pururea milostiv și pururea puternic al sufletelor și trupurilor noastre: la euharisticul Hristos. Acestui bun Părinte se ofer florile, Lui i-se cântă mărire și despre binefacerile și purtarea Lui de grijă grăesc inimile recunoscătoare și resemnate, culegând grații atât pe urma binelui, cât și pe urma nenorocirilor, cari însoțesc viața.

Locul cel mai potrivit pentru așezarea florilor în biserică e altarul. Altarul e partea principală în biserică. Pe el se aduce jertfa cea necruntată. Altarul e tronul euharisticului Hristos, înaintea căruia se cuvine, să aruncăm rami de finic și să așternem pat de flori binemiroșitoare. Aici putem ajunge fără greutate. Ușor și repede putem duce florile, ori o parte din ele, dela icoane și de pe tetrapod pe sfântul altar, lângă Domnul. Se cere numai atâta, ca să îndreptăm spre Isus privirile cucernice ale poporului, din cari se pare că se desprind întrebările: „Spune mie, o tu, pe carele iubește sufletul meu, unde paști? Unde ți-ai pus lăcașul întru amiazăzi, ca să nu fiu ca ceea ce rătăcește...?” Pe urma învieșunilor părintești, ce le vom da fiilor noștri sufletești vom experia îngrabă, că altarele, la cari servim, se vor umplea de flori: simbolul intențiunilor și al sentimentelor curate.

În privința aceasta nu trebuie să nutrim nici o teamă. În una din zilele trecute, pruncii din școala elementară îmi ziceau: „Părinte, sunt ghiocci mulți și frumoși; aducem la biserică?” Întrebarea mititeilor m'a impresionat foarte plăcut. Le-am lăudat sentimentele gingașe și atențiunea, ce o au față de Domnul Hristos și i-am îndemnat, să ducă flori la biserică. Au și dus și încă prea multe. Aceasta se poate întâmpla în oricare comună. Chiar și între băieții, cari pasc vitele, se vor afla, cel

puțin câțiva, cari cu dragă inima vor legă câte un buchet de flori de câmp pentru altar. Fetele mai ales, instruate fiind, se vor întrece în cultivarea florilor pentru Isus și, perândându-se, cu adâncă mulțumire sufletească, vor împleți cununi și vor legă mănunchi de flori pentru Iubitul inimilor noastre. Tot ele se vor îngriji și de vase potrivite pentru flori.

Să punem flori pe altare, pentru că se cuvine și pentru că în faptul acesta, la aparență neînsemnat, rezidă o mare putere educativă.

SENIOR.

Din problemele viitoare ale bisericii noastre române unite.

Datele statistice referitoare la confesiuni arată, că biserica greco-catolică din Ungaria a pierdut în anul trecut (1914) câteva sute de suflete. Din alte tabele statistice aflăm apoi, că biserica română unită din această țară ar avea cu vre-o 600 mii de suflete mai puțin ca biserica română neunită. Neavând nici un motiv să ne îndoim în această privință despre fidelitatea datelor statistice văzute, socotim că e o chestiune de viață pentru biserica noastră, să ne oprim asupra acestor date, și înțelegând, că proporția numerică dintre cele două biserici române, arată o continuă fluctuare în defavorul bisericii noastre, să ne dăm seamă despre adevăratele cauze ale acestei slăbiri și să căutăm mijloace potrivite pentru întărirea bisericii.

Intre cauzele, cari fac ca numărul credincioșilor noștri uniți să rămână aproape staționar, deși populația românească crește într'una, credem că putem pune cu tot dreptul în locul prim, — nu ne gândim acum la pierderea îndurată prin dismembrarea atâtor parohii pe seama vlădiciei de Hajdudorogh! —, *emigrările*. E știut anume, că ținuturile cu credincioși în preponderanță uniți sunt în mare parte sărace, așa că oamenii noștri sunt mai curând gata să iee bățul pribegiei în „țară“ sau în America, decât locuitorii neuniți din ținuturile mai mănoase. Mai sunt apoi și alte lucruri, cari pot fi înșirate între cauzele slăbirii sau mai bine zis a stagnării în privința numerică a bisericii noastre, acum nu ne gândim însă să insistăm asupra acestei laturi a chestiunii. De astădată ne preocupă mijloacele, prin cari am putea întări biserica noastră

în mod pozitiv: prin fixarea unor noi cadre, mai largi, pe seama activității ei.

Ne gândim aici la lărgirea sferei de activitate pastorală și în afară de cadrele de azi ale provinciei noastre mitropolitane. Dacă voim să ne păstrăm baremi sufletele de până acum și să ne menținem la o înălțime onorabilă, e neapărat de lipsă ca pentru viitorul apropiat să ne împrietinim cu un spirit mai intensiv de propagandă și cu idea unei anumite expansiuni a bisericii noastre în afară de granițele-i actuale. La așa ceva avem nu numai îndreptățire, dar chiar și datorință, dacă peste tot ne este la inimă soarta credincioșilor noștri respirați și înflorirea bisericii. Și aceasta mai ales acum, când pe lângă înlesnirea peste măsură a comunicației, oamenii noștri trec mereu munți și țări în căutarea mijloacelor de traiu.

În direcția aceasta s'a făcut până acum de tot prea puțin. Până la un loc e și explicabil aceasta. Prin crearea episcopiei ungurești am încercat desiluzii amare, căci reducându-ni-se în mod simțitor teritoriul provinciei bisericesti cu dismembrarea a o mulțime de parohii românești, a trebuit să ne cheltuim energiile într-o recăștigarea terenului pierdut și astfel eventualele gânduri de expansiune (în afară) au trebuit să cază pe al doilea plan. S'a muncit însă cu tragere de inimă și cu succes pe alte terene. Dar după începutul frumos de solidă organizare în lăuntru — printr'o educație conștientă a clerului și a credincioșilor, prin ridicarea de seminarii, a unei preparandii de fete, (nu e de a se uita nici căștigarea unor fundații princiare și obținerea unei biserici și case românești la Roma cu dreptul de a ne ține un reprezentant acolo) —, ne-a surprins fără veste războiul, care atingându-ne deaproape, ne paralizează orice activitate mai vie într-o dezvoltare și întărirea bisericii noastre în afară.

De aceea gândurile noastre sboară la cele ce au să urmeze după războiu. E de înțeles, că în făurirea combinațiilor pentru viitor, nu puțină parte au și preocupările în ce privește soarta, ce se va creă bisericii noastre cu venirea păcii. Urma-va oare o perioadă de liniște pentru înflorirea bisericii unite sau doară sfârșitul războiului va însemna începutul unor noi lupte, mai aprige ca oricând înainte? Se pare, că lumea noastră e mai curând aplicată să vadă viitorul în colori nu prea luminoase, să se umple de pe acum de griji — fiind vorba de situația, ce se va creă bisericii noastre după un războiu, fie-

câștigat, fie pierdut. Deci multora se va părea neobișnuit, că în șirele acestea se lansează acum idei, întruparea cărora cere o epocă de liniște, ceea ce după credința unora ne va lipsi... La tot cazul cumpănirea cu seriozitate a tuturor eventualităților și îngrijorarea de pe acum de viitorul ce ne așteaptă, dovedesc un interes mare pentru soarta bisericii noastre, dar o încuibare a sămânții de desnădejde în inimi, desigur nu-și are locul. Sunt deci cât se poate de binevenite „gândurile de actualitate“ din coloanele acestei reviste, cari ne măresc nădejdea și încrederea în puterile de viață ale bisericii unite, chiar și între împrejurările „poate nu tocmai favorabile în ce privește soarta bisericii noastre de pe urma războiului“! Umbrele îngrijorării și a temerii de viitor provin a bună seamă pe deoparte din eventuala prepotență a răsăritului, de altă parte din planurile îndrăsnețe ce le făuresc de pe acum concetățenii noștri pentru cazul învingerii. Cutezanța cu care se vorbește deja azi, în presa compatrioților, despre un viitor ticluit după planurile lor, au darul să ne descurajeze, mai ales, că noi observăm o tăcere cuminte, ce are însă o aparență de slăbiciune. Față cu orice temeri și pentru liniștirea lumii noastre cred, e bine să se releve faptul important, că zilele trecute s'au obținut și s'au dat asigurări depline la Vatican în ce privește libera dezvoltare a bisericii române greco-catolice din viitor, între orice împrejurări. Având asigurarea aceasta chezușuită, și fiind noi la înălțimea chemării, n'avem să ne temem de nimic în vremile ce vor veni deodată cu pacea. La dimpotrivă.

Și acum, după fixarea acestora, și după digresiunea făcută, ce o am crezut însă necesară, continuăm firul ideii începute. Pornim dintr'un caz analog. Dacă alții află de bine să-și dea pe față încă azi gândurile, ce le nutresc pentru viitor întru prosperarea bisericii și a neamului lor: de ce nu ne-am lua și noi îndrăzneala să desvălim acum o parte din viitorul program de muncă — al bisericii noastre, care la trecut are pagini așa de strălucite, iar pentru viitor o menire din cele mai frumoase?!

Pe lângă o înțeleaptă consolidare în lăuntru pe toate terenurile, suntem siguri și avem cele mai întemeiate nădejdi, că se va pune pond pe o organizare, respective conservare, a bisericii greco-catolice și în afară de cadrele-i de azi. Pe lângă idea aceasta am dori să stăruim un moment mai mult. Bise-

rica unită are toată îndreptățirea, ba datorința să se îngrijească de soarta credincioșilor săi, ori unde îi va fi mânat grija zilei de mâne. Asta nu i-o poate trage nimeni la îndoială, căci ea nu face altceva, decât își menține cu dragoste sufletele avute acasă. E doar chemarea ei. În urmare ne simțim fericiți a crede, că după încetarea războiului se va inaugura o muncă mai febrilă — din partea organelor noastre bisericești —, cu un caracter de expansiune.

E bine, ca lumea să fie în clar încă de pe acum cu năzuințele noastre absolut îndreptățite. Înțeleg adecă o pastoreală intențivă a zecilor de mii de credincioși greco-catolici, respirați mai ales prin orașele comerciale ale României și în alte părți, precum și o lărgire, respective o extindere a jurisdicției bisericii unite și asupra lor. Nu e doar vorba de un lucru nou. Biserica noastră a depus silinți în cauza aceasta încă mult înainte de războiu, dar lipsa de mijloace și luptele grele ce a avut de purtat, cum și alte năcazuri au împiedecat-o dela o acțiune mai intențivă, ce ar fi fost urmată de succese frumoase în direcția aceasta. Se știe, că preotul Tohanului bunăoară, a avut în trecut și poartă și astăzi grija numărșilor credincioși uniți dela fabricile din Azuga, Predeal, Bușteni și Sinaia. Insăș înființarea parohiei unite a Brașovului și ridicarea-i la rangul de sediu protopopesco, se poate considera ca un succes frumos al unor străduințe depuse și până acum în laturea indicată. Iar ridicarea bisericii unite din București a fost semnalată cu deosebită bucurie în presa noastră bisericească și considerată ca un eveniment. Un fapt ca acesta, urmat de altele, potențează încrederea în forțele și puterea de viață și chemarea bisericii noastre. — De asemenea se știe, că s'au depus și se depun silințe pentru înființarea unei parohii greco-catolice române în Budapesta. Sunt cele mai îndreptățite nădejdi, că în viitorul apropiat se va realiza și acest gând nutrit de atăția oameni, ba cred, că nu se vor scăpa din din vedere nici sutele de credincioși uniți din Viena¹⁾. Nu s'au dat uitării nici în trecut oamenii noștri pribegiți la America; pe seama lor s'au trimis și se trimit tot mai mulți preoți. Referitor la biserica unită din lumea nouă o vorbă în parantez:

¹⁾ La biserica parohială ruteană „Sf. Barbara“ sunt înregistrați peste 500 români greco-catolici. Aceștia, dimpreună cu soldații din garnizoană, au la tot cazul lipsă de un preot al nostru.

ziaristul I. Schiopul, în broșura-i despre românii din America — face constatarea, că sunt prea puțini preoți acolo, iar cei cari sunt, adese își uită de adevărata lor chemare și în ce privește pe cei uniți, că aceștia stau sub ascultarea episcopului latin, ceea ce din multe puncte de vedere e dăunător. O organizare mai sistematică a bisericii noastre din America ar fi de dorit, mai ales, că aproape toți ne-au luat pe dinainte.

Intorcându-ne mai aproape de noi, aflăm că în Bucovina încă sunt câteva comune românești trecute la unire. Acestea stau la discreția preoților ruteni gr.-cat. din Galiția, pentru motivul, că din parte românească nu s'a interesat nimeni de soarta lor, iar de biserica greco-orientală — pe care au părăsit-o dintr'un motiv sau altul —, nu vreau să mai audă. Aceste sate ar putea să formeze obiect de preocupare, în viitor, mai ales pentru organele bisericești dela Gherla, ca mărginașe, ori, fiindcă dieceza Gherlei e și azi prea vastă, ar putea fi încopciați la o episcopie nouă unită, carea trebuie să o cerem și care s'ar numi: „vlădicia Maramurășului“.

O atențiune tot mai mare se va da în viitor zecilor de mii de credincioși ai noștri emigrați în „țară“. Dacă Ungurii catolici au înființat de mult societatea „Sf. Ladislau“, a cărei țintă e să se îngrijască de credincioșii lor trecuți în România, și de ciangăii din Moldova, să le trimită preoți, bani, broșuri, ziare, să le înființeze societăți, de ce n'am face și noi asemenea cu credincioșii *români*? Avem atâția oameni trecuți în „țară“, încât pe seama lor s'ar recere înființarea cel puțin a unui vicariat unit la București. Până astăzi însă abia avem o parohie în capitală și o bisericuță în îndosita „strada polonă“.

Cât e de necesară din toate punctele de vedere o reprezentare mai pronunțată a bisericii noastre acolo, ne-ar putea-o povesti și păr. Dr. Bălan, după o pastorație rodnică de câțiva ani. Ce să mai vorbim de credincioșii noștri dați uitării, de prin celelalte orașe ale țerii? E de ajuns să amintesc, că în oricare din orașele mai mari, d. p. Ploești, Galați, Brăila, Focșani, Iași, Craiova ș. a. avem mai mulți credincioși uniți decât în singuraticile noastre orașele cu scaun de vlădicie. Aceștia însă n'au nici o îngrijire în cele sufletești, căci de vieța bisericească a fraților de dincolo se simt cam străini; întru cât — cum înșiși spun — uneori nu sunt prea mulțumiți cu ea.

În viitorul apropiat se vor afla desigur modalitățile pentru obținerea de mijloace necesare la înființarea treptată a paro-

hiilor și la ridicarea de lăcașuri dumnezeiești în toate orașele cu un număr însemnat de credincioși uniți. Ar fi cât se poate de dorit, să se pună de pildă bază unui fond bisericesc stabil — spre acest scop, așa cum e la metropolia din Sibiiu. Lipsa unei atare fundații — între număroasele ce avem pentru stipendii studentești, s'a simțit mult și până acum.

Lucrul acesta nu trebuie să sparie pe nimeni. Mai puțin pe cei de dincolo. Se ne gândim numai, că la 20 procente din absolvenții liceelor noastre trec anual în „țară“, unde își văd asigurat viitorul și lucră pentru înălțarea regatului, după ce li-s'a făcut cu puțință terminarea studiilor la noi cu subvenții acordate în cea mai mare parte de biserica noastră. Tocmai din motivul acesta n'am avea să fim priviți din partea fraților de dincolo cu ochi bănuitori și să fim primiți cu o anumită răceală. La dimpotrivă, am avea tot dreptul la sprijinul lor. Greșala cea mai mare e, că lumea din „țară“ nu ne cunoaște nici astăzi, ori apoi ne cunoaște într'un chip absolut greșit. Aceasta o poate experia omul la tot pasul. Și până la un loc suntem înșine de vină, fiindcă n'am căutat să ne manifestăm și dincolo așa cum suntem, am întreținut slabe legături cu oamenii noștri și cu alții de acolo; de altă parte știm, că lumea din „țară“ venită la noi, ca să se intereseze de cele de pe aici, se oprește mai întâiu la orașele de graniță, cari sunt Brașovul și Sibiiul... Din toate acestea avem pierderi nespuse, atât în ce privește părerile oamenilor despre „românitatea“ bisericii noastre și acțiunea ei binefăcătoare asupra spiritelor din Ardeal, cât mai ales avem pierderi în zeci de mii de suflete lăsate în voia sorții prin cele locuri depărtate. Iar acasă numărul credincioșilor greco-catolici e după ani de zile tot staționar, ori cu un procent foarte mic de creștere, fiindcă mulți, foarte mulți, își părăsesc vetrele pentru câștigarea pâinii, iar noi nu cercăm să-i mai căutăm și aiurea.

În viitorul apropiat deci, — care n'avem motiv să-l vedem în colori de tot negre nici pentru biserica noastră —, interesarea de credincioșii uniți împrăștiați în atâtea locuri, și organizarea lor va formă — e de nădăjduit — una dintre preocupările principale ale organelor noastre bisericești. Avem o sută și o mie de motive, ca să purtăm *cel puțin* atâta grijă și fraților noștri dela periferiile provinciei noastre mitropolitane, câtă purtăm de o vreme încoace românilor greco-catolici de peste Ocean, cari după câțiva ani de înstrăinare se reîntorc

iarăș la ai lor, pe când cei trecuți în „fară“ cu greu mai revin la locurile părințești. Socotim că se apropie, respective că a sosit timpul pentru o extindere a activității noastre bisericești și în direcția aceasta. Ea va aduce cu sine înainte de toate o conservare și multiplicare a energiilor noastre. Desigur și altceva!

Astăzi, când toată lumea vorbește, fie în zângănit de arme, fie în manifestații zgomotoase pentru realizarea aspirațiilor, fie prin publicarea de pe acum a notei, ce e de-a se achită după încetarea ostilităților, — de ce să nu-și fixeze și biserica unită încă de pe acum o parte din programul său de muncă în viitorul apropiat, ca atunci să fim deplin înțeleși.

Doleanțele bisericii noastre din trecut și prezent se cunosc: așteptăm să fie remediate; la Vatican se dau tocmai acum depline asigurări în ce privește desvoltarea liberă a bisericii greco-catolice române, — iar în corpul acestei reviste se pot manifesta oricând, dar ales azi — gânduri și planuri pentru viitor...

ZAHARIA POP.

Stabilirea limbei liturgice românești.

— Cărțile tipărite după edițiile prime ale lui Antim. —

(II).

Cea mai însemnată carte rituală e liturghierul. Dintre toate slujbele, ce se săvârșesc în biserica creștină, cea mai de frunte a sfânta liturghie, în care se aduce pentru păcatele și lipsele noastre jertfa cinstului trup și sânge a Mântuitorului. Prin această jertfă ni-s'a adus nouă iertarea păcatelor și fericirea cerească, și tot prin ea dobândim dela Dumnezeu cele mai multe și mai bogate daruri. Pentru aceste cauze, cea mai însemnată carte bisericească e liturghierul. El cuprinde și cele mai bine cunoscute rugăciuni și cântări, de aceea la tipărirea lui trebuie să fie editorii sfintelor cărți cu cea mai mare băgare de seamă.

Cei ce au tipărit cărțile sfinte, au trebuit să facă în acelaș timp nu numai una, ci trebuiau să tipărească și liturghierul, și ceaslovul și molitvenicul, și după ce în toate s'au urmat aceleaș principii, nu mai e nevoie ca despre toate cărțile acestea să se vorbească separat; aici se potrivește de minune maxima: ex uno disce omnes. De aceea dacă se va vorbi despre

liturghier, din el se vor putea cunoaște și celelalte cărți, și de aceea nu va fi nevoie să se lungească vorba, spunând aceleași lucruri despre fiecare carte. Va fi deci vorba numai despre liturghiere, iar celelalte cărți vor fi numai atinse în treacăt, unde se va simți nevoia.

Numărul liturghierelor scoase de sub tipar după Antim e imens. Cu toate că nici prin osteneala lui nu s'a primit limba românească în toate părțile românești ca limbă de slujbă, căci la 1745 se tipărește în Rădăuți: „Liturghie a sfntului Ioan Zlatoust“, având numai tipicul pe românește, iar înseși rugăciunile pe slavonește ¹⁾, la 1749 se tipărește în București un Ceaslov slavonesc ²⁾, și chiar la 1789 se scoate la Iași un „Molevnic“ slavonesc, care cuprinde „cântări și rugăciuni împărătești pentru a sluji neapărat în slujbele bisericesti“, fiind edat cu binecuvântarea episcopilor de Roman și Huși de „Mihail Strilbețchi, protopopol Moldovei, Munteniei și Basarabiei“ ³⁾, cu toate acestea numărul edițiilor liturghierului e imens, și într'un singur an, la 1747, apar trei, unul la Iași, altul la București și altul la Râmnic, având cele două din urmă binecuvântarea unuia și aceluiaș mitropolit, Kyr Neofit ⁴⁾.

Nu e cu putință, și nici nu ar avea nici un rost să se vorbească aici despre toate edițiile liturghierului, căci cele mai multe din ele sunt retipăriri, și de multeori nu eră ținta traducătorilor ori a editorilor publicarea unei ediții mai bune, ci pur și simplu trufia de a-și vede numele tipărit în fruntea acestei cărți, pe care au pocit-o. Cele mai însemnate, despre cari va și fi vorba, ținându-se cont de toate părțile românești, sunt liturghierele dela Blaj, Sibiu, ale lui Veniamin Costache, liturghierul basarabean dela 1815, și cel mai nou dela București. Studiindu-le pe acestea cu băgare de seamă, vom putea cunoaște și mai bine valoarea cea mare a operei lui Antim, pe care îl copiează ceilalți cu toții, cazând unii în cele mai oribile greșeli.

Liturghierele dela Blaj.

Mai înainte de ce ar fi ajuns reședința vlădicului unit la Blaj, în Alba-Iulia aveam o tipografie proprie, pe care a îmbo-

¹⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 87.

²⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 109.

³⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 329 și urm.

⁴⁾ Op. cit. tom. acelaș, p. 98 și urm.

gătit-o mitropolitul Atanasie¹⁾. Ce s'a ales cu această tipografie când scaunul eră mutat la Făgăraș, nu se știe; se știe însă, că Inocențiu Micu Clain s'a ocupat de restaurarea tipografiei. Din această pricină nu s'au putut continuă tipăriirile dela Bălgrad, unde pe lângă cărțile publicate de propaganda calvină, aveam și cărți bune²⁾. Punându-se tipografia în bună rânduială, se tipărește mai întâiu: „Floară adevărului“³⁾, ca să arete, că nu s'au despărțit Ardelenii de vechea credință, primind cele patru puncte, prin cari ne păream desbinați de Sf. Scaun Apostolic, ci credința lor de astăzi e aceeaș, care se mărturisește în cărțile bisericești din Țară; apoi se tipărește un „Catehism mare“⁴⁾, ca să-și poată cunoaște oamenii credința, și numai decât urmează cărțile liturgice. Cea dintâiu e Strașnicul⁵⁾, despre care va fi vorba mai târziu, iar a doua e: „Dumnezeestile liturghii a celor dintru sfinți părinților noștri Ioan Zlatoust, Vasilie cel Mare, și a Prejdesšteniei. Acum întâiu intra-cest chip typărite: stăpânind Prénălțata: Kesaro-Krăiasa Romanilor, Prințesa Ardélului iproci Maria Teresia. Cu blagoslovenia Préluminatului, și présfnțitului Kyriu Kyr: Petru Pavel Aaron vlădicăi Făgărașului în mănăstiré sfntei Troiță la Blaj⁶⁾. Cartea are formatul liturghierului lui Antim, și întru toate aceeaș împărțire, fiind o înțeleaptă copiere a acestuia, îndreptând unde e nevoie. La 1775 și la 1807 se tipărește câte o altă ediție, cari toate fac acelaș lucru înțelept, unde găsec bine la Antim, copiează din literă în literă, și îndreptează numai dacă e nevoie. De aceea sunt mici deosebiri între aceste ediții și între cartea lui Antim, și schimbările sunt foarte puține.

Până acolo merge copierea acestei cărți, în cât și greșelile se copiează. La rugăciunile dela îmbrăcarea preotului, când se ia stiharul trebuie să zică preotul: „ca unui mire mi-a pus mie cunună“; la Antim e: „ca *un* mire mia pus mie cu-

¹⁾ O scrisoare despre acest lucru, scrisă de însuș Atanasie, am văzut-o și eu în arhiva mitropoliei române unite din Blaj.

²⁾ Despre tipografie se pot ceti date interesante în Dr. Augustin Bunea, Episcopii Petru Pavel Aron și Dioniziu Novacovici, Blaj 1902 p. 352 și urm.

³⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 113.

⁴⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 123.

⁵⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 123.

⁶⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 134.

nună¹⁾, și tot așa e și în liturghierul blăjan dela 1756²⁾. De asemenea e la pomenirile de după consecrare, la amândoi: „și pentru toți și pentru toate“, în loc de: (pomenește Doamne) „și pe toți și pe toate“³⁾. Apoi la „Cuvine-se cu adevărat“ în amândouă se zice: „ca pre o Născătoare“⁴⁾. Stăpânitorul Țării Ardealului eră în acel timp Maria Terezia; cu toate acestea rugăciunea se face și în liturghierul blăjan: „pentru domnul nostru“, cum e și în cel muntean⁵⁾. În amândouă lipsește binecuvântarea cu sfintele daruri: „și pe voi pe toți dreptcredincioșilor creștini Domnul Dumnezeu să vă pomenească“ etc., pe care o găsim mai întâiu în o ediție blăjană dela 1870⁶⁾. Toate acestea arată evident, că blăjenii, cari au făcut aceste trei ediții, la fel aproape întru toate (cea dela 1756, 1775 și 1807), au copiat pe deantregul cartea de liturghie a lui Antim.

Acolo, unde au crezut, că e greșit, editorii dela Blaj au îndreptat. Așa în loc de „premudrost prosti“⁷⁾ au pus vorba românească: „cu înțelepciune dréptă“⁸⁾, și au adaus imediat răspunsul ce vine după această vorbă la văhod, care lipsește la Antim: „Veniți să ne închinăm și să cădem cătră Hs Dmnezeu, mântuiaștene pre noi fiul lui Dmnezeu, ceta ce ești minunat întru sfinți, careți cântăm ție allilulia“⁹⁾. La frângerea agnețului, textul lui Antim nu are completă rugăciunea: „sfarmă-se“, ci îi adauge ediția blăjană partea din urmă: „iară pre cei ce se împărtaşesc îi sfințește“¹⁰⁾. De asemenea adauge cartea dela Blaj două rugăciuni la cuminecătură: „Doamne nu sunt vrednic“ și „Dumnezeul meu slăbește“¹¹⁾, cari lipsesc în liturghierul lui Antim¹²⁾, cum și în liturghierul dela Constantinopol¹³⁾, se găsesc însă în Euhologiuul lui Goar¹⁴⁾. Edițiile de mai târziu schimbă pe blagoslovit, blagoslovește și blagoslovenie cu binecuvântat, binacuvântă, și binecuvântare, și în loc de slavă și

1) Liturghierul lui Antim p. 50.

2) Op. cit. p. 60.

3) Antim p. 98; iar la cel de Blaj nici azi nu e încă îndreptat; vezi-l pe cel al lui Bob — din 1807 — p. 97.

4) Antim op. cit. p. 97; Blaj 1756 p. 118.

5) Vezi la Antim p. 67, la cel dela Blaj din 1756 p. 79.

6) Liturghier p. 82.

7) Antim p. 71 la văhodul cel mare, și înainte de apostol p. 73.

8) Liturghierul din 1756 p. 84.

9) Op. cit. p. 85. 10) Antim p. 104, Aaron p. 126.

11) Liturghierul lui Aaron p. 133. 12) Op. cit. p. 109.

13) Ediția dela 1905 p. 85. 14) Op. cit. p. 82 și urm.

slăvit pun mărire și mărit, pravoslavnic — dreptcredincios, cari vorbe se găsesc amestecate la Antim.

Nu se poate socoti de schimbare adaugere câte unui „cel, cea“, acolo, unde în textul vechiu așa ceva nu erà și nu se simțea nevoia de a se adauge. Aceasta e numai o îngreunare a stilului, cum e și adaugerea articolului la formula de consacrare: „*carele* se frânge, *carele* se varsă“¹⁾; mai bine aveà Antim: „care se frânge, care se varsă“²⁾.

Din toate acestea se vede, că liturghierul dela 1756, cum și cele două tipărite după acesta în sfânta mănăstire a Blajului, nu sunt decât o copie din cuvânt în cuvânt a celui tipărit de Antim³⁾, cu îndreptarea puținelor greșeli, ce se găseau în cartea veche.

Nici o carte românească de liturghie nu a trecut prin atâtea peripeții ca liturghierul tipărit la Blaj în anul 1870⁴⁾. Curentul latinist erà în acest timp — nu numai la Blaj, ci și în alte părți — la apogeu, și lumea noastră învățată nu-și puteà închipui, că s'ar puteà scrie altfel, nici chiar în Academia română, decât după norma principiilor profesate de Timoteiu Cipariu, învățatul cel mai mare al Românilor de pe acele vremuri. Cu atâtea vorbe străine, cari se găsesc în cărțile sfinte, nu a fost îndestulit deja în secolul al XVIII Radu Tempea, care vorbind despre aceste cărți, spune, că ele „sau tălmăcit cu stil și graiu foarte luminat, dar amestecate cu multe cuvinte slovenești, punând *vreme* în loc de *timp*, *slugă* în loc de *serv*, *pricină* în loc de *causă*, și altele. Urmând dar după stilul acesta și vestitul Kesarie episcopul Râmnicului, și următorii lui Filaret în întorceré celor duosprezece Minee sau obicinuit până în zioa de astăz atât în tote cărțile bisericești cât și în vorba noastră de obște a să întrebuița. Cu greu este și va fi drept aceé a aduce limba aciasta în curețenia și originalul ei; adecă în limba veche romanescă sau râmlenescă... Măcar că Parimieriul românește tipărit în Moldova la anul

¹⁾ Blaj 1756 p. 113. ²⁾ Op. cit. p. 93.

³⁾ Vezi studiul foarte frumos al părintelui canonic Carol Auner: »Les versions roumaines de la liturgie de saint Jean Chrysostome (Estratto dal volume unico stampato a cura del comitato per i festeggiamenti del XV° centenario di san Giovanni Crisostomo)« Roma 1908 pp. 24 și 27. Părintele Auner relevă în această lucrare, că până și vorba: »sobornicească« (synodale) am menținut-o în edițiile cele dintâi tipărite în Blaj.

⁴⁾ Auner, op. cit. p. 33.

dela zidire lumii 7192. și viața Sfinților Apostoli, iar în Moldova la anul dela Hs 1681. de Dosofteiu Mitropolitul Moldovii; mai mult sunt întocmite întru asemănare orighinalului limbii noastre de cât cele lalte cărți bisericești¹⁾. Adevărat, că scrierile lui Dosofteiu nu erau scrise în o limbă cu atâtea slavonisme, ci erau mai pline de grecisme, și aveau și mai multe latinisme, decât cărțile bisericești, ce se întrebuintau pe vremea lui Radu Tempea, dar să nu se uite un lucru: limba lui Dosofteiu nu eră limbă românească, nici un Român nu a vorbit nici odată cu atâtea greșeli și străinisme, câte se găesc în stilul acestui om, de aceea nici nu s'a luat nimeni după el până la epoca lui Cipariu, care a căutat să scoată din limbă tot ce nu e roman, cu toate că principiile lui nu erau de acest fel.

Citez aici câteva vorbe de ale marelui limbist, din cuvânt în cuvânt: „O limbă, încă și cea mai avută, prin adaugerea și înmulțirea tezaurului ei, numai câștigă, lauda ei e cu atât mai mare. Așa am câștigat și noi elemente nouă, luând dela slavi și alte popoare, cu cari a fost să fim în contact. Și precum oamenii tezaurii de aur și de argint, așa și limbile bucuroase nu-și pierd tezaurii cuvintelor, formelor, frazelor, însemnărilor sale, chiar și când le prisosesc, apoi cum să le lapede²⁾. In biserică nu e timp de pierdut, cum e în templele păgânești, ci acolo e scump fiecare moment, în continuu trebuie să se ridice omul la cele cerești, înaintând tot mai mult pe calea cunoștinței lui Dumnezeu. Iar aceasta se ajunge foarte bine cu „dialectul bisericesc, recunoscut până înainte cu câteva decenii“ (adecă până la Cipariu), căci acesta e „chiar și luminos“³⁾. Limba cărților bisericești până la Cipariu eră foarte limpede și luminoasă, clară și mult exprimătoare, și aderenții acestui om, ori doar chiar el însuș, a introdus în cărțile bisericești un idiom, care nu e limbă, cum n'a vorbit nici odată poporul nostru. A căutat pare că — s'ar putea spune — cu lumânarea fiecare cuvânt de origină străină, ca să-l înlocuiască cu o formațiune din vre-o rădăcină oarecare latină. De aceea, acest stil nici nu se poate înțelege, pentrucă nu se poate numi limbă o îngrămăditură de felul acesta: „Cercetează lumea ta cu mi-

¹⁾ Vezi »Cuvântare înainte« din »Grammatica românească alcătuită de Radu Tempé directorul școalelor neunite naționalicești prin marele prințipat al Ardélului.« Sibiu 1797 p. 4.

²⁾ Principii de limbă și scriptură p. 9. și urm.

³⁾ Op. cit. p. 261 și urm.

sericordie și cu îndurări, trimite preste noi îndurările tale cele copioase... Incă ne rugăm pentru scăparea celor captivați, și pentru frații noștrii ce sunt în șerbție; și pentru toți cei ce șerbesc și au șerbit în sântă locuința aceasta să zicem. Doamne îndură-te spre noi... Incă ne rugăm ca să se păzească sântă locuința aceasta de peste, de foamete, de cutremur, de ezundare¹⁾. Cu cât eră mai românește și mai la înțelesul poporului textul rugăciunii acesteia în ediția mai veche: „Cercețază lumé ta cu milă și cu îndurări, trimite preste noi milele tale cele bogate... Incă ne rugăm pentru izbăviré celor robiți, și pentru frații noștrii, carii sunt în slujbă: și pentru toți cei ce slujesc, și au slujit în sfânt locașul acesta, să zicem. Doamne miluiaștene. Incă ne rugăm pentru ca să se păzască sfntul lăcașul acesta, de ciură, de foamete, de cutremur, de potop²⁾. Cei dela 1870 nu mai numesc preoțimea „cinstită“³⁾, ci o fac: „onorată“⁴⁾; „mila păcii, jertfa laudei“⁵⁾ o schimbă cu „îndurarea păcii, sacrificiul laudei“. „Cu vrednicie și cu dreptate“ nu le mai sună bine, ei trebuie să zică: „Cu cuviință și cu dreptate“⁶⁾, pentru ca mai târziu să vină alții, ucenici de ai lor, cari să nu mai fie îndestuliți nici cu aceasta, ci să le trebuiască: „cu demnitate și cu dreptate“⁷⁾. La consacrare pune: „corp“ în loc de „trup“⁸⁾. Nu mai e bun pentru ei nici: „învrednicește“, ci vor mai bine pe: „îndestulează“, și sfârșitul „Tatăl nostru“-lui astfel îl isprăvesc: „și ne iartă nouă detoriile noastre, precum iertăm și noi detorilor noștrii. Și nu ne duce pre noi în tentăciune, ci ne mântuește de cel rău“⁹⁾. Mai puțin e cruțată limba veche la rugăciunile, ce le face preotul în taină, unde nu e așa de evidentă, e mai ascunsă

¹⁾ Vezi: Domnedieescile si santele liturgii ale celoru deintre santi parentilor nostri Ioane Crisostomu, Basiliu celu Mare, și Gregoriu Dialogulu. Cu beneaventarea Preasantitului Domnului Domnu Ioane Archiepiscopului si Metropolitului Albe-Iuliei (?). Blasiu MDCCCLXX p. 23 și urm. — Toate citatele le transcriu cu ortografia de azi, căci altfel ar fi un chin prea mare la citire, cum de fapt a și fost această carte până la ieșirea noii edițiuni o mare pedeapsă pentru clerul mai tânăr.

²⁾ Vezi: Dumnezeuștile liturghii a celor dintru sfați părinților noștrii, Ioan Zlatoust, Vasilie cel Mare, și a Prejdesšteniei. Cu blagoslovenia Extenlenției Sale... Ioan Bob în Blaj la Mitropolie anul... 1807 p. 21 și urm.

³⁾ Liturghierul 1807 p. 75. ⁴⁾ Op. cit. p. 74. ⁵⁾ Bob p. 90.

⁶⁾ Op. și p. cit.

⁷⁾ Un octoih de mai târziu, ce nu-l mai am la îndemână.

⁸⁾ Bob p. 92, Liturghierul dela 1870 p. 90.

⁹⁾ Op. cit. p. 100.

schimbarea. La frângerea agnețului spune cea mai nouă: „cel ce se mănâncă pururea și nici odată nu se consumă“¹⁾, iar mai târziu, 11 pagini mai departe, spune că preotul și diaconul „consumă“ sfintele taine. De sigur, că nu făcea această boacă, dacă ar fi menținut textul vechiu, care la frângerea trupului zice: „celce se mănâncă pururé și nici odată nu se sfârșește“, iar la consumarea sfintelor taine întrebuițează vorba: „potrivește“²⁾.

Exemplele aduse aici sunt de ajuns pentru ca să se poată convinge orișicine, că o astfel de carte numai pentru slujbă nu eră potrivită în biserica românească, pentrucă dacă ai noștri introduc în sfintele slujbe atâtea vorbe necunoscute poporului, se poate introduce — *nu* vorbim aici de autoritatea superioară bisericească — orișice limbă străină și necunoscută. Dar cartea aceasta nu a fost primită cu alaiu nici chiar de blăjeni. Apărea înainte în acest orașel o revistă, intitulată „Foaia bisericească“, și aceasta în al treilea an al existenței sale a publicat un articol, în care cere să fie scoase din cărțile sfinte cuvintele: tentăciune, crucifipt, suscepând, bine ști-rești, marturi, începătoriile, îndestulește (în înțelesul de „a învrednici“³⁾). Apoi un an mai târziu se scrie în aceeaș revistă blăjană un articol, care face cinste autorului (necunoscut), pentrucă la așa ceva nu se putea așteptă lumea pe această vreme, când aderenții sistemului latinist, mai cu seamă capul lui, Cipariu, eră atotputernic în Blaj. Acolo se spune: „In cărțile mai nouă (bisericești) nu odată s’au lăsat afară cuvinte românești destul de bune și înțelese de popor, și le-au înlocuit cu cuvinte latine, câte odată chiar rău nimerite și pe lângă aceea și neînțelese decât numai de oamenii literați, când totuș la cărțile bisericești recerința întâie nu este ca în ele să se curețe limba după cine știe ce păreri filologice trecătoare, ci ca ele să fie înțelese de poporul credincios. Căci cărțile bisericești nu au să țină prelecțiuni din filologie, ci să înalțe pietatea credinșilor, și aceasta nu este de a se jertfi nici odată celeilalte“⁴⁾.

¹⁾ Op. cit. p. 100. ²⁾ Op. cit. p. 103 și 113.

³⁾ Vezi această revistă anul 1885 p. 362 și urm. articolul: Câteva observări la liturghierul cel nou tipărit în Blaj la 1870.

⁴⁾ Străinismii în limba noastră bisericească străformată, în „Foaia bisericească“ anul 1886 p. 338. — Continuarea articolului e de toată frumseța, fi păcat, dacă nu s’ar publică aici măcar o parte din el, ca să se poată

Nu ar fi cu dreptate, dacă nu s'ar recunoaște acestei tendințe latinizante meritele necontestabile, de a fi dat afară din limbă mai multe cuvinte, pe cari poporul nu le înțelegea, și pe cari le-au înlocuit blăjenii cu cuvinte înțelese de popor, cum sunt: „mânneări“ în loc de „rucavițe“, „stea“ în loc de „zvează“, „popor“ în loc de „norod“, care — cel puțin în unele părți — nu mai e cunoscut, „altar“ în loc de „jertăvnic“.

Să nu crează însă nimeni, că așa au fost ticluite numai cărțile liturgice dela Blaj, și într'alte părți nu s'a observat puterea curentului latinist. La anul Domnului 1880, un preot cu numele D. C. Gerota, a „imprimat“ la Craiova, cu binecuvântare arhierescă „Santele și Dumnezeștile liturghii“, cu o limbă cât se poate mai latinizată, întrecând chiar în unele locuri pe cei dela Blaj. Și el pune în tot locul „Spirit“ în loc „Duh“, și se roagă pentru „frații noștri, cari sunt în servitute, și pentru toți cei ce au servit și servesc în sântă locuința aceasta“ ¹⁾. Găsim la el vorbe, cari nu au ce căută în cărțile unei biserici, care are la liturghie limba poporului: „speranța, onoratei, au demândat nouă nedemnilor, repausezi întru cei sfinți, penitență, nedemni servi, rugăciuni unanime, capabili, bună temperatura aerului, desmerdări corporale, finit creștinesc, corp sacrificiu“ ²⁾. — De altfel e vestit „Oratoriul“ episcopului Melchisedek, al cărui titlu complet sună astfel: „Oratoriu coprinzând orașionile și rugele ce adresază lui Dzeu creștinii ortodocși“ ³⁾. O limbă mai pocită ca aceasta puține cărți vor fi avut. „Orașionile“ lui sună astfel: „Psalmul proimiac dela vesperină. Cu gloria

vedea, până unde a ajuns boala aceasta a latinizării. »Incă mai departe s'a mers cu cărțile acele bisericesti, cari încă nu sunt edate cu litere latine... In acele fiecare preot și cântăreț a latinizat așa precum i-s'a părut mai bine, și precum a putut. Și fiindcă în acestea fiecare a fost avizat pre(=la) cunoștințele sale proprii și teologice și de limbă, așa s'a întâmplat câte odată de schimbările făcute în limbă au fost chiar ridicule. Așa s'a întâmplat de în loc de: »bucurați-vă și vă desfățați, că plata voastră multă este în ceruri« s'a cântat: »că salariul vostru mult va fi în ceruri«. In loc de: »vezi dară suflete al meu, să nu dormitezi (!), și vei rămânea afară ca cele cinci fete« s'a cântat: »și vei rămânea afară ca cele cinci dame«. In loc: »din paza dimineții până în noapte« s'a cântat: »din sentinela dimineții până în noapte«.

¹⁾ Op. cit. p. 33.

²⁾ Op. cit. pp. 34, 35, 39, 65, 81, 93, 95, 96, 101, 110.

³⁾ Pe exemplarul legat, ce l-am întrebuințat eu, nu găsesc nici locul, nici data tipăririi.

și cu frumseța te-ai îmbrăcat¹⁾. Rugăciunea, pe care o numim noi: „Născătoare de Dumnezeu“, Melchisedek o numește: „Felicitară a sântei Vergure“²⁾. Mai frumoasă e rugăciunea următoare: „Cela ce în tot timpul și în toată ora“, care are curiozități de acest fel: „mult misericorde... cugetele corege... fortifică-ne cu sântii tăi îngeri, ca prin intervenirea lor fiind păziți, să ajungem la unitatea credinței“³⁾. Această carte de rugăciuni a fost pe vremuri aspru criticată, și un bun cunoscător a limbii românești a zis, vorbind despre această minune: „vrem mai bine a ni-se păstră aceste cărți (vechi, în cari se găsesc fraze încurcate și fără de înțeles), așa cum sunt, decât a le vedea într'o limbă împestrițată cu neologisme“⁴⁾.

Cel mai nou liturghier blăjan e tipărit la 1905, lumea a putut să vadă o parte din el expusă la adunarea Asociațiunii, ținută în Sibiu în anul Domnului 1905, și mulți s'au minunat de această carte, iar în „Telegraful român“ i-s'a făcut o primire nu prea strălucită. Cartea e tipărită pe o hârtie bună, cu litere foarte frumoase, la fel cu cărțile bisericești din România, în contra cărora doar atâta se poate spune, că literele dela ectenii sunt prea mici față de cele dela rugăciunile preotului. Se prezintă în haina — așa de stranie pentru acest timp — a ortografiei lui Cipariu, nu așa de exagerată, cum au făcut-o epigonii, ci mai moderată. Comparată cu liturghierul dela 1870, putem să constatăm, că și aici au mărturisit blăjenii, că a fost o greșală cartea tipărită cu 35 de ani mai înainte, și că ei au fost siliți să se întoarcă la cei vechi, și să țină cont și de cărțile bisericești tipărite în alte părți, cum e la ectenia de după evanghelie, unde se roagă preotul (resp. diaconul) pentru cei chemați, ca Dumnezeu „să-i învețe pe dânșii cuvântul adevărului“, ce se găsește în liturghierul cel nou dela București⁵⁾. Sărituri mortale nu sunt în lume, decât foarte puține, și astfel

¹⁾ Op. cit. p. 5. ²⁾ Op. cit. p. 13. ³⁾ Op. cit. p. 27.

⁴⁾ Vârgolici, Reforma limbei bisericești, în Convorbiri literare, anul X, p. 435. — Am la îndemână o carte menită să fie întrebuințată în clasa întâie primară: »Carte de rugăciuni, și de numerațiune« etc., aprobată de ministerul instrucțiunii publice din Țară (!) la 20 August 1887 cu ordinul Nr. 10653, și tipărită în Slatina la 1893, în care copilașii cei mici trebuie să învețe a-și face cruce zicând următoarele cuvinte: »In numele Tatălui, și al Fiului și al sfântului Duh« (p. 3), iar celelalte rugăciuni sunt de asemenea pline de cuvinte latinești, ce nu se găsesc în cărțile liturgice din regat.

⁵⁾ Op. cit. p. 88.

nu ne mirăm, dacă cei dela 1905 nu au rupt-o întru toate cu tradiția latinizătoare, cu toate că în cele mai multe părți au luat limba cea frumoasă a cărților bătrâne, care sună așa de frumos: „cercetează lumea ta cu milă și cu îndrumări... trimite peste noi îndurările tale cele *avute*“¹⁾. În această carte se roagă preotul pentru „scutirea casei acesteia“, ce e mai bine decât în toate cărțile de până aici, cari aveau: „pentru acoperirea casei acesteia“, și „ca să se păzească sfânt locașul acesta de ciumă, de foamete“. (De „potop“ s'a uitat să se pună)²⁾. La consacrare a rămas „corpul“, și s'a mai făcut o altă greșală foarte mare la consacrarea sfântului sânge. Liturghierul cel vechiu are această formulă: „Beți dintru acesta toți, acesta este sângele meu al legii celei nouă, carele pentru voi și pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor“³⁾. Vine sinodul prim provincial și vorbind despre formula sfintei consacrări, dă la sfântul sânge aceste vorbe: „Beți dintru acesta toți, acesta este sângele meu al legii cei noue, care se varsă pentru voi și pentru mulți spre iertarea păcatelor“⁴⁾. Că e mai bine „varsă“ pus mai aproape de subiect, nu se va îndoi nimeni, iar că genitivul dela: „cea“ e „cele“ și nu „cei“, știe de asemenea toată lumea. Dar de sute de ani se punea „varsă“ la sfârșitul acestei propozițiuni secundare, și o schimbare a acestei topici nu e spre deslușirea înțelesului, de aceea trebuie să rămână vorba, așa cum eră, și nu se putea produce încurcătura, ce se face astăzi, chiar în catedrala din Blaj, unde nu se întrebuințează numai liturghierul cel nou.

O greșală moștenită dela bătrâni e cea cu „pentru toți și pentru toate“⁵⁾, în loc de „pe toți și pe toate“, care e pus însă bine — ca și în edițiile vechi dela Blaj — numai la liturghia sfântului Vasilie⁶⁾. La ectenia de după evanghelie, în cartea cea nouă, se roagă diaconul: „pentru toți părinții și frații noștrii cei mai înainte adurmiți, cei ce zac aicia, și pentru dreptcredincioșii de pretutindena“⁷⁾, ceea ce nu se potrivește cu textul original, cam încurcat, căci rugăciunea

1) O vorbă întrebuințată cu predilecție la Blaj, chiar și acolo, unde nu se potrivește.

2) Op. cit. p. 25 și urm.

3) Vezi Liturghierul dela 1870 p. 91.

4) Vezi Conciliul provincial prim al provinciei bisericești greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș, Blaj 1882, tit. V. cap. 4. p. 77.

5) Op cit. p. 111. 6) Op cit. p. 176. 7) Op. cit. p. 87.

se face pentru „dreptcredincioșii cei ce zac aici, în orașul sau satul acesta, și în toată lumea“. Cu mult mai bine eră în cărțile vechi: „pentru toți cei mai denainte adormiții părinții și frații noștrii, carii zac aici și pretutindené pravoslavnicii“¹⁾.

În acest fel sunt lucrate și celelalte cărți liturgice, tipărite în Blaj până în ziua de astăzi. Orologerul cel nou, ca și Euhologiul, se întorc, pe cât se poate așteptă, la isvorul cel vechiu, și introduc cuvinte vechi, ce au fost date afară de înaintași, și înlocuite cu vorbe ca acestea: „păcate oribili“²⁾, și altele de acest fel.

Biserica unită e cea dintâiu, care prin lege a impus limba românească la sfintele slujbe, aceasta am avut-o noi în tocmelile dela încheierea sfintei uniri, căci altfel, dacă nu o aveam în obicei această limbă la 1697, de sigur, că nu eră cu puțință să o introducem mai târziu, căci limbă vie nu introduce nici o biserică creștină, tocmai pentru că e supusă la atâtea fluctuațiuni, la câte a fost supusă și limba noastră românească liturgică. Consacrarea acestei limbi a făcut-o, în canon scris, mitropolitul Atanasie, care în sinodul dela 1700, 14 Septembrie, având astrânși împrejurul său pe toți protopopii Ardealului, în numele bisericii române a hotărît: „Popii să facă slujbă cât vor putea românește“. „Cât vor putea“ = întru cât au la îndemână cărți³⁾.

Aveam atunci în biserică introdusă limba românească, poporală, și am tocmit ca aceasta să ne rămână, și ne-a rămas dela 1697 și până la 1870, aproape două sute de ani, după cari vine un obicei greșit, și ne latinizează limba. Cei dela 1905 au observat greșelile de mai înainte, și încetul cu încetul putem spera, că se vor întoarce oamenii iarăși la calea cea bună, și vor îndrăzni să se întorcă și mai mult decât cei dela 1905, cari au fost povățuiți cam mult de „respectus humanus“. Totdeauna trebuie să aibă înaintea ochilor cei ce publică aceste cărți sfinte, că în biserică Orientului sunt cele mai frumoase învățăături dogmatice și morale în cărțile liturgice, și că la noi

1) Vezi Liturghierul lui Bob p. 76.

2) Orologiul cel mare, Blaj 1869, p. 52, ca și care puține cărți pot fi mai oribile.

3) Vezi hotărârile acestui sinod în acte sinodali ale bisericii române de Alba-Iulia și Făgăraș date la lumină de Ioan M. Moldovan. Tom II. (Blaj 1872) p. 121. nr. 13.

de aceea s'a introdus limba poporului în biserică, pentruca să înțeleagă sfintele slujbe „toată mișelamea“, chiar și cei mai de jos oameni. Cel ce se abate dela aceasta, greșește în fața neamului și alui Dumnezeu, care ne-a învrednicit să fim singurul popor creștin din întreagă lumea, care să se folosească de limba lui vie când laudă pe Domnul.

Dr. IOAN BĂLAN.

Din domeniul teoriei evoluției. *)

1. Profesorul Haeckel și Păr. Wasmann¹⁾.

În anul 1905 profesorul *Haeckel* a ținut câteva prelegeri în Berlin, despre teoria sa biogenetică și concepția sa anti-creștină despre lume. Aici citează cel mai nou op al profesorului *P. Wasmann*: „Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie“ și observă triumfând, că s'a produs o schimbare însemnată, fiindcă Biserica catolică, și mai cu seamă ordul iezuiților „combatanți“ se pregătește chiar acum, să facă o întorsătură de front și să încheie un compromis cu darvinismul.

La aceste a răspuns *P. Wasmann* S. I. în o „*scrisoare deschisă către D. prof. Haeckel (Jena)*“, din care estragem următoarele părți.

„Dvoastră ați spus — în prima conferință —, că eu am fost necesitat să-mi lămuresc toate cercetările mele — exclusiv — prin darvinism. Da, Dvoastră ați votat deci capitolului 9 din opul meu o înaltă laudă: este așa de științific și logic, încât ar putea figură ca un capitol în opul lui Darwin (*Originea speciilor*). Întrucât e vorba de dovada adusă acolo, că pentru furnici și termite trebuie să luăm *evoluția din un trunchiu*, din care au devenit ceace sunt astăzi, — prin acomodare,

*) Ca un apropos la schimbul de idei, ce a avut loc în coloanele acestei reviste pe tema „teoriei evoluției“, am crezut că va fi binevenit să mai dăm câteva capitole din traducerea făcută de clericii români din Budapesta a lucrării clasice a păr. *P. Nilkes* „*Schutz und Trutzwaffen*“. Traducerea aceasta, cum am mai spus odată (vezi A. IV.—1914. p. 370 al acestei reviste), va trebui să fie tipărită în întregime, și suntem informați, că după încetarea stărilor de războiu, tipărirea ei nu va mai întârziă mult. Capitolele ce le dăm acum, încă dovedesc, ce mult bine va putea face această carte.

N. R.

¹⁾ În original are Nr. 48.

din forme originare liber-viețuitoare, — e fără îndoială adevărat, că deducția aceea întărește argumentul teoriei darviniste.

Până când însă Darwin privia selecțiunea naturală ca *factorul principal* al dezvoltării, eu am putut atribui acestui principiu o înșămătate numai laterală în asemănare cu *cauzele dezvoltării lăuntrice*, normale, cari stau în legătură împrumutată cu influințele externe. Eu zic cu Correus (p. 209): ‚Selecțiunea naturală *nimicește* numai; ea a delăturat nenumărate forme și a lăsat goluri, dar *nu a adus ceva nou în loc.*‘ Cu aceste s’a spus, că prin selecțiunea naturală nu se poate explica ivirea nouelor forme potrivite scopului, și totodată dezvoltarea nouelor specii organice. Deci evoluția trunchiului, pe lângă care stăruiesc eu, *nu-i darvinistică...*

Speciile naturale, în forma lor primordială sunt create de Dumnezeu, imediat din materie. Puterea și înțelepciunea divină apare într’o lumină mult mai mare, producând prin cauzele naturale a unei dezvoltări originare, existența celor mai felurite raporturi morfologice și biologice, — decât dacă ar fi creat imediat respectivele specii sistematice (p. 271 și 272 în opul meu).

Ar fi putut scrie Darwin și lucrurile aceste? Poate, însă numai Darwin cel credincios (în întâia sa perioadă)...

Sub darvinismul *propriu zis* și luat în înțelesul strict istoric e de a-se înțelege teoria lui Darwin, despre producerea speciilor, prin selecțiune naturală. În *al doilea loc* sub darvinism se înțelege estinderea teoriei despre selecțiune la o așa numită *concepție darvinistă despre lume*, care vrea să explice întregă ordine din lume prin o supratrăire a speciilor mai alese. A *treia* însemnare a darvinismului se născu din estinderea teoriei darviniste și la om. Și *în fine* sub ‚darwinism‘ se înțelege, cu deosebire în cercurile populare, și astăzi încă *teoria evoluției sau teoria derivării în genere*, abstragându-se cu totul dela principiile, cari servesc ca bază, și dela *estinderea* care i-se dă.

Și acum, mult stimat Dle profesor, te rog de atențiune. Care părere am împărtășit-o eu, în acel op (p. 172—175), cu privire la diversele însemnătăți ale ‚darwinismului‘? Pentru care m’am exprimat din aceste?

1. Teoria selecțiunii darviniste, ca formă exclusivă a evoluției, — științifice — nu se bucură azi de nici o atențiune. Ca principiu fundamental al derivării ereditare este *inutilă*, și poate ocupă loc numai ca un factor de-a doua mână.

Pentru *acest* darvinism, aşadar eu nu m'am exprimat la nici un caz.

2. Şi mai puţin, ca de teoria selecţională alui Darwin, ne putem legă de *generalizarea aceleia, în așa numita concepție despre lume realist-monistică*. Aceasta este simplu o *necuviință în numele științei*. Aşadar eu am numit necuviință ,concepția darvinistă despre lume', a D-tale alcătuită pe bază ,monistică'; *abuz față de filozofie*, fiindcă ea neagă existența primordială a unei teleologii în natură, ca propria cauză a ordinii prezente din lume; *față de teologie* abus, fiindcă Dvoastră schimbați în curatul ,nimic' conceptul lui Dumnezeu, pe care îl păstrați la aparință; de aceea ,Monismul' ar trebui exprimat cu stimabilul nume ,Ateism'. Lucrul acesta a fost clar și l-am spus destul de limpede...

3. V'am numit concepția darvinistă despre lume și *abus social*, pentru că prin estinderea nelimitată a teoriei selecționale și la om, lupta animalică pentru existență a fost făcută lege fundamentală a societății omenești. De aceea am crezut — împreună cu vechiul Dvoastre amic și profesor Rudolf Virchow —, că trebuie să pășim energic față cu aceasta formă a ,darvinismului'.

4. Rămâne deci însemnarea a *patra* a cuvântului darvinism, adică *teoria evoluției în genere*. În acest senz, ea se bazează pe evidentă confuzie de concepte, cu totul neștiințifică; pentru că forma teoriei ereditare alui Darwin, *e numai una din multele forme ale teoriei evoluționiste*. Înainte de Darwin a fost deja *Lamarck*, un reprezentant al ideii evoluționiste, iar după Darwin, alți cercetători ca *Kölliker, Eimer, De Vries* etc., au prezentat teorii evoluționiste, cari, cea mai mare parte, stau în directă contrazicere cu cele darviniste. Cine manipulează, — fie chiar și în scrieri sau prelegeri populare — ,darvinismul și teoria evoluționistă ca *concepte sinonime*, acela ori nu-i în curent cu istoria învățăturilor evoluționiste, ori își duce, intenționat, în rătăcire publicul, pentru a face propagandă ,darvinismului'.

Mult stimat Dle profesor! Acum veți înțelege pentru care formă a ,darvinismului' m'am exprimat în opul citat de Dvoastră. E vorba de *teoria evoluționistă propriu zisă*, care numai în cercurile inculte se mai confundă cu darvinismul."

2. Descendența omului dela moimă sau dela animale¹⁾.

Omul s'a format din moimă. Probabil între om și moimă există un animal intermediar, care acum s'a stâns: un om-moimă sau o moimă-om.

Răspuns: 1. Dacă domnii materialişti au, poate în arhivele familiare documente secrete despre descendența dnilor lor dela moimă, de sigur le e în interesul cinstei proprii să și-le țină în secret și pe mai departe. Așa a socotit P. Roh.

2. E un testimoniu clasic despre superficialitatea materialismului, când el se ocupă *numai cu asemănarea externă*, în vreme ce neglișă cu totul uriașă *diferință internă*, superioritatea evidentă a omului peste moimă, deosebirea esențială între spiritul omenesc și sufletul animalic, ca și când aceasta nu ar fi un fapt grăitor ca și celalalt.

Acești apostoli ai animalizării omului fac concluzia copilărească: în om se află ceva animalic, așadară el e animal în toată privința.

3. De altcum nici *asămănarea trupească* nu e așa de mare, căci până când profesorii moimelor vreau să găsească 123 de asemănări, pe atunci *R. Virchow*, una din cele dintâi autorități în anatomie și fiziologie, afirmă că în cazul cel mai bun *o singură* asemănare ar putea veni în combinație la scheletul omenesc (cfr. *Gutberlet der Mensch*, p. 222), dar *I. Ranke* (*Der Mensch*) nu vrea să o admită nici aceasta, ca doveditoare.

4. „*Animalul de tranziție între om și moimă, stâns acum, și care probabil a trăit cândva*“, despre care însă omul nu află nici o urmă în straturile pământului, — ajută tot așa de puțin pe materialişti, pe cât de puțin folosește unui om apărarea în felul acesta la judecătorie: „Eu am o mărturie, care însă a murit.“

5. *I. Ranke*, care pe lângă *Virchow*, e unul dintre cei dintâi profesori de antropologie în Germania, dă următoarea tabelă despre *volumul intern al craniului* (*Der Mensch* I, 409).

Craniu de bărbat la locuitorii vechei Bavariei . . .	1503 cm. ³
„ „ femeie „ „ „ „ . . .	1335 cm. ³
Bărbat european [după <i>Topinard</i>], în număr rotund	1410 cm. ³
Gorilă [bărbătuș-femeiușcă] [după <i>Topinard</i>] .	498—458 cm. ³
Cimpanz „ „ „ „ .	409—392 cm. ³
Orangutan „ „ „ „ .	426—406 cm. ³

¹⁾ În original are Nr. 50.

Craniul leului e 321 cm.³, al ursului 265 cm.³, al mistrețului 207 cm.³, al berbecului 150 cm.³, al cânelui de Funlanda nouă 105 cm.³. (Cfr. Gutberlet, *der Mensch*, p. 249—50).

Dubois socotește la 500 cm.³ volumul craniului unei moime fosile, din a cărei schelet a aflat la 1891 căpățina, șoldul și 2 măsele. Acesta e *pithecanthropus erectus* — Dubois. Acesta n'ar fi nici baremi două treimi a mărimii craniului european. O treime a întregii mărimi însă e o lacună foarte mare. (Mai pe larg la Dr. Bumüller, *Mensch oder Affe?* p. 12 și 39—43).

„Raportul dintre greutatea creierului și a corpului, nu e potrivit să formeze punct de asemănare“ (Cfr. Ranke p. 551—2), dar este un punct de asemănare mai potrivit în raportul lor cu greutatea măduvei spinării, fiindcă creierii și măduva spinării sunt părți de ale sistemului nervos și fiindcă în creieri e sediul activității spirituale, iar în măduva spinării sediul activității vegetative (mișcare etc.).

Creerii omului sunt cam de 50 ori mai grei ca *măduva spinării*; a gorilei de 20—17 ori, a cânelui de 5 ori, a cloțanului de 3 ori, a calului de 2¹/₂ ori etc. Omul așadară *se deosebește în mod plauzibil de animal*, prin această greutate relativă a creierilor, creerii lui întrec doar și pe cei mai grei creieri ai animalelor (pe ai gorilei), mai mult ca cu jumătate, poate chiar întreit. (Dr. Bumüller *ibid.* p. 14 și 15 cu indicația izvoarelor).

Dr. Bumüller cuprinde *rezultatul* espunerilor sale în următoarele:

1. Omul nici chiar *sistematic* abstragând dela minte și limbă, nu aparține moimelor; el stă singur în lumea animalică, *prin desvoltarea uriașă a creierilor* a sistemului nervos, așa că lui trebuie să-i dăm un loc de sine stătător între acele.

2. Nici știința nu afirmă *descendența* omului dela moimă, căci *n'a putut află forma intermediară*, pe care să o poată încopciă fie de om, fie de animal.

3. Tot așa mărturisește *contra posibilității unei atari forme intermediare* tendința moimelor și semimoimelor de a-se depărta cu atât mai tare de om, cu cât e mai mare perfecțiunea anatomică a corpului lor, precum dovedește experiența generală a paleontologiei.

3. Cranii omenești ¹⁾.

Craniul din valea Neandertal, descoperit la 1856, *craniul Engis*, *craniul Cro-Magnon* și alte rămășițe (fosile) de om, militează pentru descendența omului dela moimă.

Răspuns: 1. Vechimea desamintitelor cranii din Paviland, Engis, Engihoul și Spi de lângă Lüttich, Aurignac, Cro-Magnon, Bruniquel ș. a. e îndoelnică. Craniul dela Cannstatt, fără îndoială e mai recent. Renumitul fragment de craniu din valea Neander, după cum o dovedește Virchow, e dintr'un *Mikrocephal*, a cărui vechime diluvială nu e deplin probată. Ba, e vorba chiar de un craniu bolnav, dupăcum arată Virchow. Ca rămășițe omenești diluviale, din vremi uitate, putem socoti numai un craniu din Olmo lângă Chiana în Toscana, un craniu din Egisheim în Elsația, o falcă inferioară din peștera dela Naulette lângă Furfooz în Belgia și în urmă rămășița de falcă din peștera Schipka în Moravia.

Acest material nu e de ajuns spre a putea determina o rasă întreagă; apoi toate rămășițele omenești ale Europei, cari sunt din diluviu, se unesc întocmai ca și toate craniile aflate în peșteri, în ce privește mărimea, forma și conținutul cu „*Homo sapiens*” și sunt fără excepție, bine dezvoltate. Nici decum nu umplu prăpastia dintre om și animal. Aceste le cetim la renumitul paleontolog *Carol A. Zittel* (*Paläozoologie* vol. 4. *Vertebrata* p. 717—8, München și Lipsca 1891—3).

2. R. Virchow, de sigur o autoritate sigură și neatacabilă în aceasta materie, zice: „Dacă examinăm *omul fosil* cvaternar, care ar trebui să stea mai aproape de strămoșii nostri în seria descendentă sau mai ales ascendentă, *totdeauna ne întâlnim cu un om asemenea nouă*. Înainte cu 10 ani, când se află vre-un craniu în vre-o turfă, sau în clădiri pe pociumpi sau în peșteri vechi, toți credeau, că au înaintea ochilor miraculoasele tipuri ale unei stări sălbatice și absolut primitive. *Aerul pretutindeni miroseă a moimă. Încetul cu încetul și-a mai pierdut din abureala aceasta îmbătătoare*. Vechii troglodiți, locuitori în clădiri pe pociumpi au alcătuit, dupăcum azi e deplin probat, societăți în toată legea. Au craniu cu o mărime, de care s'ar bucură un muritor de azi. Vecinii nostri francezi, ce e drept ne-au făcut atenți că din mărimea craniilor nu putem conchide mult, căci se poate că în ele să nu fi fost numai substanță nervoasă

¹⁾ În original are nr. 52.

ci că acești vechi creeri ar fi putut avea alte țesături decât cum au acum și că substanța nervoasă, în butul mărimii creerilor, să fi fost pe un grad de dezvoltare mai inferior. Aceasta obiecție e însă mai mult o glumă, o distracție, care s'a adus pentru sprijinirea întru câțva a sufletelor slabe.

Trebue să o mărturisim pe de-a întregul, că ne lipsește tipul fosil al unei evoluții omenești mai inferioare. Ba dacă comparăm totalitatea oamenilor „fosili“ cunoscuți până acum cu cei de azi, putem afirmă cu toată hotărîrea, că între indivizii de azi sunt în număr cu mult mai mare aceia, cari stau pe un nivel relativ mai inferior, ca fosilele aflate până azi, și n'ași putea afirmă, că am fi fost așa de norocoși, încât din evul cvaternar să ne fi rămas tocmai cei mai geniali oameni. De regulă omul conchide din însușirea unui obiect fosil la celelalte însușiri neafiate. Eu cu toate aceste nu fac așa ceva. Nu vreau să afirm că întreagă rasa ar fi fost așa de bună, ca cele câteva exemplare de craniu rămase. Dar trebue să o spun că nu a aflat încă nime un atare craniu de moimă, sau de om-moimă, al cărui stăpân de fapt să fi fost om. Toată sporirea de până acum, în contingentul material, ne depărtează de teza darvinistă enunțată.

Nu putem afirmă, nici nu ne putem mândri, ca cu o învingere a științei, cu teza că: *omul își trage originea dela moimă sau dela oricare alt animal.* (Virchow, die Freiheit der Wissenschaft p. 30—31).

P. NILKES—SALBA.

Insemnări.

Răscumpărarea pomilor plantați în locuri parohiale.
Un preot zelos și priceput, ca să poată fi model de viață credincioșilor săi nu numai în ce privește credința, pietatea și moralitatea, ci și pe terenul economic, plantează, pe spesele proprii, cu tot felul de pomi prețioși, grădina parohială, ori cimiterul, ori alt imobil parohial. Văzând, cum se desvoaltă pomii cultivați și îngrijiți de el, se bucură și are o deosebită mângâiere și satisfacție, văzând, că și grădinile credincioșilor se umplu cu pomi, deschizându-li-se un nou izvor de venit și oferindu-li-se un aliment chemat să le ușureze și îmbunătățească traiul.

După mai mulți ani, vrednicul preot trece la altă parohie, ori la cele eterne. Atunci se prezintă întrebarea: Ce va fi cu pomii plantați în pământ străin? — În virtutea dreptului austriac (§ 421), hotărîtor în părțile ardelen, pomii plantați bona fide, ori s'a făcut plantarea cu știrea și învoirea proprietarului, ori nu, dacă au prins rădăcini, sunt ai proprietarului locului. Tot aceasta se poate deduce și din singurul canon, ce-l are biserica noastră în chestiunea aceasta, canonul 4 (c. V) din canoanele săborului celui mare ținut în 16 Septemvrie 1821. Canonul sună astfel: „Următorul preot, de nu va putea nici decum face, ca satul să-i cumpere epulaturile, nu se îndatorește mai mult a răscumpăra decât casa, pometul ultuit, sau răscumpărat de predecesor, și gardurile, cari vor fi de treabă“.

În înțelesul acestui canon, săditorul pomilor n'are drept, să-i desrădăcineze, ori să-i taie, ce ar fi în orice caz un regretabil vandalism, ci, pe lângă un preț de răscumpărare, are datorința să-i lase parohiei, respective succesorului său. Dar cine și cu cât să răscumpere pomii? Acestea sunt întrebările, în jurul cărora se ridică adevăratele dificultăți și neînțelegerile. Părerea noastră e, că în nici un caz să nu se forțeze, ca succesorul să răscumpere pomii plantați de antecesor, fiindcă în chipul acesta nu se curmă neplăcerile nici în viitor, ci să-i răscumpere parohia, care poate pretinde dela usufructuar, venitele căruia au crescut prin pomet, să-i restituie prețul de răscumpărare cu interese cu tot în rate anuale, împărțite p. e. pe 10 ani.

Prețul de răscumpărare nu poate fi valoarea reală a pomului deja dezvoltat, dar nici numai spesele, ce le-a avut plantatorul cu procurarea altoiului și cu săpatul gropii, ci, luând în considerare, că pomii trebuie grijiți și în timpul, în care nu produc, apoi se mai și uscă dintre ei, mai echitabil și mai just ar fi să se restituie dublul cheltuelilor efective, dacă pomul încă nu produce și triplul acelora, dacă produce. Pentru încunjurarea neplăcerilor ori a unei proceduri mai lungi, în scopul constatării cheltuelilor efective, preotul, care plantează pomi din al său, ar trebui să comunice cheltuelile în ședințele curatoriale, luându-se act despre ele.

Incontestabil, că e mai de preferit procedura acelora, cari procură altoii pe spesele bisericii, ori cultivă pădureți și-i altuește cu colaborarea credincioșilor. În astfel de cazuri nici o familie preoțească nu și-ar putea ridica pretenziuni față de biserică ori de usufructuar.

Senior.

CRONICĂ.

Fundațiunea „Paraschiva“. În 25 Ianuar a. c. Dumnezeu a chemat la sine pe o țărăină din Tâmpăhaza, care a muncit, a suferit și s'a jertfit foarte mult pentru educația și fericirea fiilor săi, dar a avut și fericirea de ași vedea ostelele răsplătite și aici pe pământ, în un chip de tot rar. A fost lelea *Paraschivă*, înțeleapta și nobila mamă a Preasfințitului episcop Dr Demetriu Radu, care în zile grele n'a desperat, iar în mijlocul multelor și bogatelor daruri nu s'a trufit. Cât de mângăiată își va fi plecat capul la chemarea Domnului, văzându-și fiii pe înalte trepte sociale și un număr mare de nepoți puși în drumul civilizațiunei superioare. Bărbatul adurmitei, nenea Ioan († în 1905), a fost un soț și un părinte tot așa de ales.

Pe cât de vrednici au fost părinții, pe atât de demnă a fost și este iubirea fiilor față de ei. Pe Ilustritatea Sa Părintele Episcop îl vedem fotografiat între tată și mamă. Din iubire față de tată, Ilustritatea Sa ridică monumentală biserica din Tâmpăhaza, iubirea de mamă și-o arată acum și prin o fundațiune de cor. 50,000, și câte lucruri mari nu va mai face din recunoștință față de acești părinți buni, între cari (în cavoul familiar) dorește, să-i odihnească și trupul până la fericita înviere. Milostivul Părinte ceresc a dat bisericii și neamului pe Preasfințitul dela Orade prin acei doi părinți și se pare, că Ilustritatea Sa tot în legătură cu aceia vrea să aducă celea mai frumoase fapte pentru biserica și neam, pentru al căror bine, numai în bani, a jertfit până acum la un milion cor. (șr.)

*

† **Prof. Dr. Vasile Moldovan.** În 27 Februarie al acestui an s'a stins în Gherla, la vârstă de abia 34 ani, profesorul dela înalta școală preotească de acolo, Dr. Vasile Moldovan.

Originar din Caianul-mic, din apropierea scaunului de vlădicie, fiul de preot român a învățat din tinereță să-și iubească biserica și neamul, însușiri cari le-au împodobit până la moarte.

Potrivit cu aceste însușiri ale unui spirit ales, prof. Moldovan are și un mic trecut literar, care mai ales ne-a îndemnat să scriem aceste șire. Încă fiind cleric în seminariul central din Budapesta, încercă să îndrume vieța și activitatea clerului nostru prin frumoasele pagini din coloanele „Unirii“, cari se întitulau „*Clericul român gr.-catolic*“. Ajuns apoi foarte

curând, încă înainte de luarea doctoratului în teologie, profesor la o catedră a seminariului gherlan, unde i-se îmbiă un atât de larg teren de activitate, chiar în cadrul ideilor ce-l încălziau, a fost numai firesc să nu încete a lucra nici pe terenul literar. În „Unirea“ și pe paginile acestei reviste, ba chiar și în coloanele „Gazetei“ dela Brașov, Moldovan a dovedit că, deși bolnav de mult, știe să se țină în curent cu mișcările de seamă din sinul bisericii și neamului, încercând uneori chiar să le îndrume. Cea mai de seama lucrare alui este însă fără îndoială cartea, pe care n'a mai ajuns s'o vadă și tipărită, »*Visitație canonică în Maramurăș* (27 Iunie--24 Iulie 1913)«, în care mai mult ca oriunde a știut să-și manifeste puternicul său sentiment al iubirii de biserică și neam. Asupra acestei lucrări sperăm să putem reveni în curând mai pe larg. La acest loc pentru completarea seriei lucrărilor sale literare, mai amintim încă teza scrisă latinește, »*Origo religionis*«, care i-a câștigat doctoratul în teologie.

Cu moartea prof. Moldovan, biserica și neamul nostru a pierdut un încercat și abil luptător pentru marile lor interese, iar eparhia gherlană pe unul dintre puținii săi oameni de inimă.

Odihnească în pace! (ar.)

Cărți și reviste.

În zilele aceste a apărut în tipografia diecezană din Săbaria una dintre cele mai folositoare cărțicele, cari se pot scrie: »*Confessarius militum. Modus excipiendi confessiones in tredecim linguis*«. — Duhovnicul ostașilor. Modul de a ascultă mărturisirile în treisprezece limbi. Niciodată cași acum n'a fost atâta lipsă de cărțica aceasta. Prin spitale mai ales, dar și pe câmpul de luptă se întâlnesc de multeori cu preoții ostași de diverse neamuri, cari ar voi să fie mângăiați cu sf. mărturisire și nu pot fi cum ar dori, nu se pot ușură cum ar voi, deoarece deși deslegarea o pot primi și dela un preot, care nu le știe limba, fiind ei în caz de necesitate extremă, totuș simțul acela, că au spus ce au pe suflet nu-l pot avea. Cărțica aceasta vine tocmai bine și în 31 de întrebări redată în 13 limbi ușurează nespuse de mult contactul dintre duhovnic și ostaș. Între limbile aceste e înșirată și română și încă în șirul al treilea al limbilor vii (bine că ni-se dă cel puțin aici un pic de importanță). Ortografia la cele mai multe este fonetica curată, acomodată caracterelor ungurești. Așa de pildă întrebarea a 4-a e redată pe românește: »*Téai rugát in taté zilele?*« Litera mai grasă denoată

accentul. Este de însemnat, că neavând ungerii pe î nici pe ă, traducătorul român a redat sunetele aceste cu vocalele, pe cari le pronunță un unger în diversele cuvinte, în cari ocură și fiindcă uneori le pronunță într'o formă alteori într'alta, s'a silit să-l imiteze și putem zice, că destul de corect. Așa: »sztrimb, kind, nicsodáte, ákásze, luná (neartic.), széptémuná« etc.

La tot cazul limba iasă schimonosită, însă scopul acestei cărți nu este să fie o operă de literatură frumoasă, ci un ajutor pentru bieții răniți. La dreptul vorbind, traducerea română în exprimarea sa fonetică ungerescă este mai exactă ca aceea a altor limbi, de pildă ca cea italiană, slovenă (austr.), croată și slovenă (ung.). Italiana ici colo confundă pe *ha* (ortografia pers. 3. sing. din *a aveà*) cu *a* (pronunțarea exactă a aceluiaș cuvânt), când ar fi corect să pună pretutindeni *á*; și în general nu se redau corect sunetele *a* și *e* italiene cu *a* și *e* ungeresti; așa, că un unger avizat în prefață să cetească pe ungereste *va cetì parlato* și nu *párláto*, *va cetì valore* și nu *valoré*, *domíniche* în loc de *dóméniké* etc. În limbile slave amintite sunt apoi unele consonante, pe cari broșura nu spune cum să se cetească, deși nu aparțin decât alfabetului slav. În italiană nesmintit ar fi trebuit notat și accentul cum s'a făcut la alte limbi.

Ce privește însăș cumpunerea întrebărilor se poate zice, că sunt potrivite și bine întocmite, așa că substanța mărturisirii soldaților ușor o aflăm în ele. Unele întrebări generale ca de pildă »cât de des, cam de câteori etc.«, cari pot să fie necesare mai de multeori în decursul mărturisirii, s'ar fi putut însemna la început și cu litere mai grase.

Cu toate scăderile aceste, *Confessarius militum*, rămâne o broșură în felul ei escelentă. Nu ar trebui să rămână un singur preot să nu și-o procure, știind, că ușor va putea cu ajutorul ei să asculte mărturisirile în atâtea limbi. Costă 1 cor. și se poate aveà la »Martineum—könyvkereskedés. Szombathely.« (ic.)

*

Anul trecut secțiile »Astrei«, au aranjat cu prilejul întrunirii lor, un festival comemorativ în onoarea lui Eminescu, dela a cărui moarte se împlineau 25 de ani. Sub impresiunea acestei comemorări, foarte bine reușite, când »parcă însuș Eminescu a apărut cu spiritul în mijlocul nostru«, pâr. protopop al Clujului *Dr. Elie Dăianu*, a scos în broșură paginile scrise înainte de asta cu 12 ani, apărute atunci în coloanele »Tribunei« din Sibiiu, în cari a cules într'un mănunchiu amintirile contimporanilor privitor la petrecerea lui »*Eminescu în Blaj*«.

În acest »prinos adus nemuritorului poet național...«, care neconținut ne străjuește cu raza geniului său, fiindcă știe, că noi neconținut avem lipsă de această rază păzitoare«, cum frumos scrie pâr. Dăianu, ni-se dau, bine aranjate, toate amănuntele, ce-au putut fi culese despre legăturile »copile«, pe cari le-a avut

Eminescu cu Blajul nostru. Sunt puține (e vorbă doar de abia câteva luni: Maiu—Septembrie 1866), dar în cadrele deducțiilor, cărora pot servi ca bază destul de probabilă, ele ne înfățișează o interesantă pagină din viața sbuciumată a marelui poet. Broșura păr. Dăianu mai cuprinde însă și o justă apreciere a motivelor, cari au putut să îndemne pe Dr. A. Grama, să vină cu critica-i cunoscută la adresa lui Eminescu, ridicând astfel odiul literar, să-i zicem așa, care eră, și în parte mai este, în inimile multora față de Blajul, care n'ar vrea să se închine înaintea geniului lui Eminescu.

Din aceste motive și pentru că »jumătate din ceea ce va produce vânzarea acestei cărți« este merit în folosul monumentului Eminescu, recomandăm cu căldură paginile reînviolate ale păr. Dr. Dăianu, cari se vând cu 1 coroană. (ar.)

Cărți întrate la redacție.

Dr. Vasile Moldovan, Vizitație canonică în Maramurăș (27 Iunie — 24 Iulie 1913). Gherla 1914. Prețul 2 cor.

Sf. Alfonso de Liguori — Ion Belu, Patimile și moartea Domnului nostru Isus Hristos. Gherla 1915. Prețul 50 fileri.

Dr. Karácsonyi Fános, Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970—1900-ig. Második, javított kiadás. Nagyvárad 1915. Prețul 4 cor.

TELEFON.

Manuscrisele nu se înapoiază.

C. Budapesta. 1. Pentru informațiile ce ne dați despre părerile unor membri marcanți ai clerului romano-catolic din Budapesta referitoare la înființarea unei parohii române unite acolo, — Vă mulțumim din inimă. Părerile unor bărbați ca abații Dr. Hanauer și Kanter, favorabile acestei idei, ne sunt foarte prețioase; ele vor avea darul de-a vărsa în noi și mai multă încredere în lupta pe care va trebui s'o dăm, în viitorul destul de apropiat, pentru traducerea ei în faptă. Mărturisim sincer, că dacă nu dela toți, dela frunzașii clerului latin al capitalei ne-am și așteptat la această atitudine față de cauza noastră sfântă, care privită din punct de vedere curat bisericesc va putea însemna un real câștig nu numai pentru biserica noastră, ci și pentru catolicism peste tot. Despre asta trebuie să poată fi capacitat întreg clerul catolic și toți factorii interesați și competenți în afacere; și credem că se va găsi cine s'o facă. — 2. De broșura »Cheia de aur a ceriului« ne-am interesat: încă nu e total epuizată. Cereți-o dela librăria seminarială.

S. Ramna. Cărbuni pentru cădelniță se pot procura și dela firma: »Oberbauer A. Utoda«, Budapest IV., Váci u. nr. 4.

D. Budinț. Abonamentul Sf. Voastre e plătit până în 30 Iunie a. c.

Pentru redacție răspunde: Dr. Alexandru Rusu.

Proprietar-editor: Membrii redacției.